

IRODALOM

A Sister of Prince Rupert. Elizabeth Princess Palatine and Abbess of Herbord. By Elizabeth Godfrey. — With a photogravure portrait and 16 other illustrations reproduced from portraits, etc. London and New-York 1909. 8-rétű XVIII és 362 lap.

Prince Rupert híres ember volt őseinek hazájában. Mint az angol királyi család közeli rokona lovassági vezérként küzdött Cromwell Oliver „kerekfejű” vitézei ellen; majd később a tengeren próbált szerencsét a hollandiak ellen. A tudomány terén is szerzett érdemeket magának; Madagascar történelmében is majdnem vezérszerepe jutott és az ő befolyásának tulajdonítják a hatalmas „Hudson Bay Company” alapítását is, melynek kormányzója volt.

Harmadik fia volt Frigyes cseh királynak, a *téli királynak*, ki 1620-ban a fehérhegyi csatában elvesztette koronáját, minek következményeképpen a győztes Habsburg-ház a szegény pütkösdí király pártfelének vérében fojtotta el az önálló cseh királyság utopiáját, a mely szerencsétlenséget a mai napságig sem heverte ki talán ez az ország.

Édes anyja Erzsébet volt, I. Jakab király leánya és a szomorú végű Stuart Mária unokája. Legidősebb fivére vízbe fúlt s így a második fiú örökölte apja halála után a pfalzi örgrófságot, midőn ezt visszaállították.

Rupertnek négy nővére volt.

A jelen munkának zöme, mint a címlapja is mutatja, Erzsébet életrajzának van szentelve, ki híres „kék harisnyás” volt a maga idejében és Descartes barátinője. Hajadon maradt s a herfordi protestáns zárda apátnőjeként halt meg. Egy másik nővére, a legifjabb leány, a szintén „kék harisnyás” Zsófia, hannoveri hercegné és Leibnitz pártfogója volt.

A harmadik nővérnek, korára nézve a második leány, ámbár már betöltötte volt harminczadik évét, még nem akadt férje s azért szintén zárdába vonúlt Maubuissonba, melynek apátnője lett.

Bennünket azonban kiválólag Rupert negyedik nővére, korára nézve a harmadik leány, (nem a legifjabb, mint Szilágyi Sándor írja) a szende Henriette Marie érdekel, ki II. Rákóczy György erdélyi fejedelem öcséséhez, Zsigmondhoz ment feleségül s boldogul élt vele néhány hónapig Sárospatakon, de lázt kapott és meghalt, mielőtt elme-

hetett volna Erdélybe „áerváltoztatás“ végett, a mi a fejedelem hiedelme szerint használt volna a fiatal menyecskének.

A mit Felső-vadászi Rákóczy Zsigmondnéről tudott eddig a magyar történelem, azt még 1886-ban Szilágyi Sándor közölte Henriette férjének életrajzában a „Magyar Történeti Életrajzok“-ban (X. fej.) Azóta egy német író, *Wendland* Anna asszony újabb anyagot kutató föl Heidelbergben, Henriette régi otthonában és másutt is, és közölte 1907-ben egy érdekes értekezésben a „Neue Heidelberger Jahrbücher“ XIV-ik évfolyama 2-ik füzetében. Az író felhasználta a magyarországi anyagot is, melyet Zimmermann Ferencz jónevű erdélyi szász történetírónk küldött meg neki¹ és megírta a házasság történetét, melynek hosszadalmasak és bonyolultak voltak az előzményei, mert a menyasszony édes bátyja (nem unokabátyja, mint Szilágyi Sándor írja), Károly Lajos eleinte ellenezte a frigyet, de nővérének, Erzsébetnek esze győzött elvégre s miután sikerült a szükséges pénzt előteremteni, a választó is belenyugodott a házasságba és Zsigmond jelképe, *Rhédey* Ferencz — a jelenleg uralkodó angol királyné öse — megesküdött Henriette-tel Krossenben és elfoglalta a vőlegény helyét a menyasszony mellett előbb az oltárnál, majd a külön e célra felkészített nyoszolyán a házasság végbemenésének jeléül fényes lakodalmi vendégség jelenlétében.

Szilágyi Sándor szerint maga Károly Lajos, a pfalzi választó is jelen volt ez alkalommal, de az előttünk fekvő munka szerint a választó nem mehetett el, hanem testvéröccsét, Edwardot — ki éppen nála mulatott Heidelbergben — szándékozott oda elküldeni, de pénzhányában ez a terv is dugába dőlt. A menyasszony nagynénje, Elisabetha Carlotta, az özvegy brandenburgi (és nem pfalzi, mint Szilágyi Sándor írja) választóné és fia Frigyes Vilmos, a nagy választófejedelem azonban elkövettek mindent, hogy a menyegzői ünnepélyek fényesek legyenek.

Sajnálatainkra Rákóczy Zsigmondné levelei — egy-kettő kivételével — mind elkallódtak és azért nem kapunk teljes képet sárospataki új otthonáról, de abból a néhány sorból is, mely reánk maradt meggyőződhetünk, hogy Henriette nagyon boldogul érezte magát hazánkban. A „Frau Mutter“ (Lorántfy Zsuzsánna) és az uralkodó (erdélyi) fejedelemné nagyon megszerették és férje megtett mindent, hogy boldoggá tegye és elfelejtse vele régi otthonát és rokonainak távollétét. Felöltöztette magyar ruhába és a „Frau Mutter“ el volt ragadtatva vele. Nem nagyon fényes ruha — írta haza — hanem egészen polgári és olyan, a minőt a parasztasszonyok viselnek és mindenki más, a mi

¹ Zimmermann figyelmét azonban elkerülte „Herczeg Rákóczy Zsigmond levelezése,“ melyet Szilágyi Sándor a „Történelmi Tár“ 1890. és 1891-iki évfolyamaiban közölt; összesen 9 közleményt.

talán nem leszen egészen a választó ínyére. Rákóczy Zsigmond — írja — folyvást hat lovas hintóban jár és nagyon szeretné a menyecske, ha bátyja megismerkedhetnék új sógorával, ki előkelő és fölötte udvarias ember és korántsem olyan, a milyennek sok rágalmozó híresztelte. A hazugságokat terjesztő banda főczinkosa Leslie gróf volt a császári udvarnál, hol kancsal szemmel lesték a két protestáns fejedelmi ház egymáshoz való közlekedését, de — mint az eszes íjabb Erzsébet helyesen írta — mindazok tanúbizonysága, kik a svéd hadseregben szolgáltak, továbbá Comenius szava és most „Courland“ levele, melyet megküld fivérének, épp annyi hitelt érdemelnek, mint a császári hadvezér szava, sőt az elfogulatlan modern olvasó véleményében talán jóval többet is „Courland“, vagyis a Kurlandi herczeg szerint Zsigmondnak mindenki megadja a herczegi címet. Egy szemtanú, ki hat hetet töltött a herczeg kastélyában, melyben ez elkülönítve él anyjától, de melynek nevére Erzsébet már nem emlékezik, azt mondja, hogy a kiszemelt vőlegény mindíg 200 fegyveres embert és 50 udvari embert tart környezetében és az ételt, italt ezüst edényekben szolgálják föl háztartásában. Azonkívül számos erős vára volt. Egy másik tanú szerint pedig, ki éppen most jött vissza, Brumnitz báró, „Lusitania kormányzója“ nejének temetéséről, hol igen előkelő társaság gyűlt volt egybe, mindenki a tervezett házasságról beszélt és fölötte előnyösnek tartotta a partiet. A határon lakó sziléziaiak véleménye szerint Zsigmond a leggazdagabb és legkívánatosabb „match“ volt a protestáns fiatal emberek közt Henriette részére.

Munkánk angol írónője hosszasan írja le a szép Henriette ábrázatját, de a leírásából nem eléggé világos, honnan merítette tudományát. Szilágyi Sándor szerint, midőn Henriette arczképe (a tárgyalások elején) elérkezett Zsigmondhoz, ennek könnyűvérű titkára, Horváth, egy csacska ember, ki a második követséggel künn járt háztűz-nézőben, avval vígasztalta (?) urát, hogy a kép, mely szép nőt ábrázolt, „nem üté az eredetit.“ A jelen munkában megtaláljuk Henriette arczképét is, melynek eredetijét Honthorst festette olajban és jelenleg Combe Abbeyben, Lord Craven székhelyén őrzik. A kép valóban szép nőt mutat.

Megtudjuk a jelen munkából azt is, hogy az a rokon, kinek halála miatt lehetetlen volt egy ideig „lakodalmazni“, a menyasszony fivére volt, Fülöp, ki a spanyol hadseregben szolgált és egy vár ostrománál elesett.

Idézetei után ítéelve könyvünk szerzője úgy látszik nagyon pongolán dolgozik. A 65. lapon idéz pl. egy közleményt ily czímen: „*Briefe der Kinder des Winter-Königs, Heidelberger Historisches Taschenbuch.*“ Olyan czímű közlemény van Karl Hauck (nem Haucke) tanártól a „*Neue Heidelberger Jahrbücher*“ 1908-iki 15-ik kötetében.

Másrészt azonban a Raumer-féle Historisches Taschenbuch 6. sorozatának 7. számában van egy értekezés, melyet írónknak valószínűleg fölhasznált. „Heidelberger Historisches Taschenbuch“ című folyóirat tudtommal nem létezik. Az idézte dr. Adolf Köcher, „Memoiren der Herzogin Sophie“ és Ed. Bodemann „Briefwechsel der Herzogin Sophie“ a „Mittheilungen aus Preussischen Staatsarchiven“ 4-ik, illetőleg 26-ik kötetében jelentek meg. Egy-két dolog a stuttgarti „Litterarischer Verein“ könyvtára 228-ik kötetében is megjelent.

Az is furcsa, hogy a nálunk is jól ismert Sir Thomas Roe neve folyvást Rowe-nak van írva. Végül, a mi ő Nagysága földrajzi tudományát illeti, jellemző, hogy szerinte Zsigmond apja, I. Rákóczy György „Prince of Siebenbürgen in Transylvania“ volt.

A-kötet végén van ugyan névmutató, de rendkívül hiányos és azért nincsen benne sok köszönet.

(London)

Kropf Lajos

Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1908. és 1909. évi állapotáról. Az igazgatóválasztmány megbízásából összeállították: *Csutak Vilmos* és dr. *László Ferencz* múzeumőrök. Sepsiszentgyörgy, 1910. 8-rétű 68 lap.

Hazánkban sajnos, összehasonlíthatatlanul több a múzeum meg a dilettáns, mint a szakember. A régészeti anyag bősége, sokfélesége, a régészeti munkálkodás múltja éppen az ellenkező feltevésre jogosíthatna.

Valahol hiba van. Annak kell lennie, mikor azt látjuk, hogy szinte a földből nőnek ki a régészet párázítái, a miben különben más országok sem szűkölködnek; mikor lépten-nyomon azt tapasztaljuk, hogy minden vidéknek megvannak a „maga helyi érdekű“ régészei, kik a tudomány szent nevében ráfeküsznek egy-egy területre, azt irgalmatlanul össze-visszatúrják s a múzeális gondolatot a közönség elé öntudatlanul is ferde világitásba helyezve, gyűjtenek *régészeti tárgyakat*, miknek értéke messze mögötte marad a *régészeti anyagnak*. Legtöbb vidéki múzeumunk „nagyon érdekes“, „remek“, nagyon szép“, „nagyszerű“ tárgya között azonban igen kevés a tudományosan értékesíthető igazi múzeális anyag, noha a gyűjtemények élén csupa önzetlen, lelkes ember áll.

Valahol csakugyan hiba van, de jó szerencse, hogy helyrehozható, ha *vidéki munkatársainkat kellő direktívákkal küldjük működésük terére*. A kurzusok nagy hasznát különösen kiemelve, az ezekkel kapcsolatos gyakorlati kiképzéstől még több eredményt várunk, főleg az ásatások gyakorlati bemutatásától. Helyesen látni itt lehet megtanulni és itt élesedik a szem a legtökéletesebben.

Ennyit kell elmondani általánosságban, mikor a Székely Nemzeti Múzeum Jelentésének ismertetésébe kezdünk, mert a jelentésen kívül saját

tapasztalásból is ösmerjük azt a nemzeti munkát, melyet ez a múzeum kifejt s melyről a jelentés nagy szerényen csak főbb vonásokban számol be. Hogy Sepsiszentgyőnen nemzeti munka folyik, azt senki sem találja különösnek, de hogy ez a munka teljesen múzeális munka, kevesen tudják.

Pedig úgy van, mert azt a Mikó Imre szelleme lengi át, mert a Székely Nemzeti Múzeum bölcsőjénél Nagy Géza állott, végül, mert az intézmény sorsa dr. László Ferencz, Csutak Vilmos, múzeumőrök, Gödri Ferencz polgármester kezébe került.

A közönség kezdí ma már magáénak tekinteni a múzeumot, ajándékaival keresi fel annak minden csoportját. A könyv- és levéltár 1908. évi gyarapodása 1023 drb, az 1909. évi 1405 drbra rúgott; a régiségtár 1908-ban 2226 drbbal, 1909-ben pedig 2261 drbbal; a néprajzi gyűjtemény 1908-ban 76, 1909-ben 104 drbbal; a képzőművészeti gyűjtemény 1908-ban, 1909-ben ellenben 23 drbbal gyarapodott. A természetrajzi gyűjtemény 1908. évi szaporulata 102 drbot, 1909-ben 122 drbot tesz ki, íehát a táruk együtt 1908-ban 3427, 1909-ben 3919 drbbal szaporodtak.

Különösen ki kell emelnünk a régiségtár szaporodásának legértékesebb részét: az ásatások, kivált az oltszemi és erődsi ásatások eredményét. Dr. Hubert Schmidt, a berlini egyetem magántanára, ki az ásatásokat látta, mondotta, hogy különb munkát a nyugaton se végeznek. Az ásatások értékét mutatja az is, hogy a külföldi szakemberek magyarországi útjokban nem mulasztják el felkeresni Sepsiszentgyörgyöt. Sőt még tömegesebben is fogják felkeresni, ha majd valamennyi festett kerámikás telep, melynek felfedezése dr. László Ferencz érdeme, mind föltárult. Az őskori festett kerámika kérdése, a milyen egyszerűnek látszott a lengyeli, bukovina-galicziai stb. leletek felszínre kerülésekor, annyira összebogozódott az utóbbi időben. A csomó megoldásában elsőrendű szerep vár a *SzNM*-ban őrzött leletekre.

Jelentősek a gyerőpataki, gidófalvi, köpeczi, sepsiszentgyörgy-epres-tetői, komollói, magyarosi kutatások is, melyek mind egy tervszerűen fejlesztett múzeum lépésről lépésre való térfoglalását, munkakörének kiszélesbítését jelzik. A hidvégi Nemes grófok családi sirboltjából kikerült koszűm-történeti leletek megmentése, megszerzése, a fenntarthatóságuk biztosítása körül kifejtett tevékenysége, hogy egyebet ne is említsünk, szintén azt igazolja, hogy a múzeumban komoly és szakszerű munka folyik.

(Kolozsvár)

Dr. Roska Márton

Zoványi Jenő: Kisebb dolgozatok a magyar protestantizmus történetének köréből. Sárospatak, 1910. A ref. főiskola betűivel. 8-rétű XII és 255 lap. Ára 5.50 K.

A magyar művelődés történetének gazdag adatforrása az a kötet, melyet, csaknem negyedszázad alatt különféle folyóiratokban megjelent,

eredeti kutatásokon alapuló dolgozatainak gyűjteményéül *Zoványi Jenő* a múlt év folyamán közrebocsátott. Nemcsak a katolikus és protestáns *egyházak*, hanem *Magyarország* s az *irodalom* történetének munkásai is örömmel fogadják az ismertnevű tudós munkáját. Sok tekintetben alapvető munka az; és pro vagy contra harcolhatnak barátai és ellenfelei felfogásának helyességéről: műveinek jelentőségét nagygyá teszi a meggyőződés heve, az a nagy erő, hogy eszméit egész erkölcsi egyéniségének súlyával támogatja. A *hitvitázó* harczaitól távol, azokba nem szólunk bele. De a *történettudós* alkotásait, adatainak e nagy erkölcsi erő támogatta biztosságát szívesen köszöntjük.

E kötet (a függeléken kívül, melynek a Calvin és Luther között vont párhuzam a legérdekesebb része) *tanulmányokat* (1—165. l.) és *bírálatokat* (166—244. l.) ad. A tanulmányok legrégebbje 1887-ből való, a legújabbak 1909-ben jelentek meg. Ez az időbeli nagy távolság nem látszik meg a dolgozatokon: az elsők (Kulcsár Györgyről és Mélius Juhász Péter ismeretlen munkáiról) éppen olyan becsesek, mint az utolsók (pl. a Püspöki Jánosról szóló,) egyformán új adalékokkal járulnak művelődésünk történetéhez. Még nagyobb becshez jutnak e dolgozatok, ha *tárgyi-kronológiai* csoportosításukban a függelék adataival is összevetjük őket: kitűnik, hogy a mit a reformáció történetében másként lát a kulturhistória, mint azt a Warga Lajos korában látta, azzal Zoványi behatóan foglalkozott is és nem egy fontos kérdés eldöntése az ő munkásságához fűződik. Magyar történeti jelentőségűek a magyar protestantizmus történetében új korszakok megállapítása (1521, 1600, 1688, 1791, 1895), a mohácsi vész előtti magyar reformációra vonatkozó dolgozata, Sárospatak reformációjáról szóló adatgyűjteménye, a XVIII. századbeli magyar coccejanusok méltatása (mely szerint ez időben Coccejus műveit mindenfelé, de leginkább tanári körökben alaposan tanulmányozták) s néhány rövidebb dolgozat, a minő pl. Károlyi Boldi Sebestyén nevének megállapítása és pontos életrajza, továbbá az, a melyben az 1859-iki protestáns-ügy párens visszavonásának körülményeit, Kármán Pál és Beksics előadásainak eltéréseit körvonalazza s inkább az előbbi mellett foglalván állást, ezeket kiegyenlíteni törekszik.

Talán még becsesebbek, de újságban gazdagabbak is, Zoványi irodalomtörténeti fejtegetései. Melius elveszett műveire mutat rá 1888-ban megjelent dolgozata, melyben többek között a debreczeni pápának a *halálról* szóló könyvét is említi; idézhette volna Kulcsár György ily című könyvét is (*Az Halálra Való Keszeoietreol* 1573), melylyel egy másik dolgozatában (88. l.) részletesen is foglalkozik s (dolgozata jelen második kiadásában) említhette volna néhai Kanyaró Ferencz adatait is. (M. Könyvszemle, 1906.) Annak bebizonyítása, hogy Debreczenben a reformátusok és az unitáriusok között csakugyan (s még hozzá kétszer)

volt nyilvános vitakozás, realizálja a válaszüti komédiát, az az adata pedig, hogy egyik ilyen hitvita 1568 februárius 2-án folyt le, helyreigazítja irodalomtörténeteink ama föltevését (*Pintér* II. 121.), hogy a *Disputatio Debrecinensis* az 1567-iki hitvitát gúnyolja ki: *Melius és Dávid* az 1568-ikin vettek részt. A göcseji Kulcsár Györgynek, a kit Szenczi Molnár Albert minden postilla-írónk fölé becsül, életét és műveit lehető teljesen ismerteti. A nagy katolikus püspöknek, Monoszlai Andrásnak *Brevis ac catholica confutatio*-jából bebizonyítja, hogy a lutheránus Sibolti Demetert (a kit *Pintér* II. 29. is talán éppen ezért mond, tévesen, reformátusnak) a (bizonyára püspöksége alatt lutheránusból) reformátussá lett Dobronoki András követte — talán nem közvetlenül — a szuperintendenciában. Sibolti neve is az irodalomtörténeté.

Bővebben foglalkozik Derecskei Ambrussal, a kinek egyetlen nyomtatásban megjelent műve (*Az Szent Pál Apostol levele*) Debreczenben 1603-ban látott napvilágot. Tolnai Balog Jánosról (Bod Péter szavaival) megállapítja, hogy költő volt: „szép tehetsége volt az versírásban s arra nagy hajlandósága is: az akkori szokás szerint borostyánkoszorús versíró is volt. Emlékezik róla Bocatius és holmi verseit ki is nyomtattatta. *Sok helyt találtatnak* elmés, szép versei.“ Zoványi már csak „kevés helyt“ találhatóakra mutat rá: Bocatiushoz írt elégiájára, In Zoilum írt versére (B. Decsi: *Adagiorum chiliades*), gyászversére és egy elveszett prózai munkájának nyomára: Fintai Darholcz Ferencz *Novissima tuba*-jának latin eredetijére, melyet tévesen Tolnai *Dali* Jánosnak tulajdonítottak eddig, pedig *Balog* Jánosé. Szatmári Baka Péter XVII. századbeli presbyterianus polemikus íróról kimutatja, hogy ellenfele Maresius volt s ugyanennek a Maresius Sámuelnek *álneve* Knollarothzi János Péter, mely név alatt Hellebrant helytelenül keresi Kovásznai J. Péterét. (RMK. III.) Apró irodalomtörténeti dolgozatai (132—141. l.) közül legérdekesebb az I. Lipót korabeli vitairatról szóló, melynek szerzőjét Hegyfalusi Györgyben keresi. Könyvészetű érdekességű az, melyben a Pilarik-család *tíz* írótagjának műveit állítja össze. Végül XVIII. századbeli magyar coccejanusokról írt értekezése többek között Csécsi Jánosról mond el érdekes adatokat.

Bírálati közül irodalomtörténeti érdekű a Károli-émlékkönyvnek, a Földvály László Szegedi-biográfiájának és Földvály „Adalékok“ cz. könyvének ismertetése. A többi történeti és speciálisan egyháztörténeti jelentőségű — mind magvas, alapos dolgozat.

Zoványi eddigi munkássága feleslegessé s izléstelenné teszi megújra való dicsérgetését. Művei dicsérvék mesterüket. Mi csak azt óhajtjuk, hogy *Tolnai Dali János*-át is mielőbb tegye közzé! Az irodalomtörténetnek szüksége van Zoványi lelkiismeretes munkásságára.

(Temesvár)

Dr. Gálos Rezső